

ERZURUM'DA GÜÇLÜ BİR SELÇUKLU MELİKİ MUGİSEDDİN TUĞRUL
ŞAH*

Mughith al-Din Toghril Shah, A Strong Malik of Seljuk in Erzurum

Yunus Emre AYDIN¹ ve Ensar MACİT²

¹Arş.Gör., Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Erzurum, yunusemre.aydin@atauni.edu.tr, orcid.org/0000-0003-2111-4018

²Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Erzurum, ensar.macit@atauni.edu.tr, orcid.org/0000-0003-2123-9558

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:

28.06.2022

Kabul/Accepted:

08.09.2022

DOI:

10.18069/firatsbed.1136836

Anahtar Kelimeler

Erzurum, Selçuklular,

Mugiseddin Tuğrul Şah

ÖZ

Mugiseddin Tuğrulşah, II. Kılıçarslan'ın oğullarından biridir. II. Kılıçarslan ölmeden önce ülkeyi oğulları arasında böldü ve Mugiseddin Tuğrul Şah'a da bu taksimatta Elbistan verildi. II. Kılıçarslan'ın hayatının sonlarında başlayan taht mücadelelerinde Mugiseddin Tuğrul Şah, tarafsız kalarak tahta hâkim olan kardeşlerine itaat etti. Mugiseddin Tuğrul Şah, 1202 yılına kadar kardeşleri I. Gıyâseddin Keyhüsrev ve II. Rükneddin Süleyman Şah'a bağlı kalarak Elbistan'da kaldı. Erzurum'un fethedilmesiyle 1202 yılından 1225 yılındaki ölümüne kadar Erzurum Selçuklu meliki oldu. Mugiseddin Tuğrul Şah, Erzurum'da Gürcüler, Ahlatşahlar ve Eyyübiler ile siyasi ve askerî ilişkilere girdi. Gürcülere ve Eyyübilere karşı Ahlatşahlar ile ittifak yaptı. Gürcülerle iyi geçinmek için de oğullarından birini Hristiyan yaparak Gürcü kraliçesi Rosudan ile evlendirdi. I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in ölümünden sonra Mugiseddin Tuğrul Şah, bağımsız hareket edip kendi adına para bastırdı ve yine kendi adına hutbe okuttu. Bu gelişmeler Erzurum'un Türkiye Selçuklularından bağımsız olduğu görüşünü ortaya çıkarsa da, ve yine Mugiseddin Tuğrul Şah her ne kadar Erzurum'da bağımsız hareket etse de Erzurum'un Türkiye Selçuklularından bağımsız hale geldiğini söylemek için yeterli kaynak yoktur.

ABSTRACT

Mughith al-Din Toghril Shah is one of the sons of Kilij Arslan II. Before Kilij Arslan II died, he divided the country among his sons, and Elbistan was given to Mughith al-Din Toghril Shah in this division. During the struggle for the throne that started at the end of Kilij Arslan's life, Mughith al-Din Toghril Shah remained neutral and obeyed his brothers who dominated the throne. Mughith al-Din Toghril Shah remained in Elbistan until 1202, adhering to his brothers Ghiyath al-Din Kaykhusraw I and Rukn al-Din Sulayman Shah II. After this date, with the conquest of Erzurum, he became the Seldjuks malik of Erzurum from 1202 until he died in 1225. Mughith al-Din Toghril Shah started political and military relations with Georgians, Akhlat-shahs and Ayyubids in Erzurum. He made an alliance with Akhlat-shahs against the Georgians and Ayyubids. In order to get along with the Georgians, he converted one of his sons a to Christian and married him to the Georgian queen Rusudan. After the death of Ghiyath al-Din Kaykhusraw I, Mughith al-Din Toghril Shah acted independently and minted coins in his own name and delivered a sermon. These actions revealed the view that Erzurum was independent from the Seljuks of Rum. However, although Mughith al-Din Toghril Shah acted independently in Erzurum, there is not enough source say that Erzurum became independent from the Seljuks of Rum.

Keywords

Erzurum, Seljuks, Mughith

al-Din Toghril Shah

Atf/Citation: Aydın, Y. E. ve Macit, E. (2022). Erzurum'da Güçlü Bir Selçuklu Meliki Mugiseddin Tuğrul Şah. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 3(1299-1309).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Yunus Emre AYDIN, yunusemre.aydin@atauni.edu.tr

* Bu makale 29-30 Haziran 2021 tarihinde düzenlenen "Türk Hâkimiyetinde Erzurum ve Çevresi Uluslararası Sempozyumu"nda sunulan özet bildirinin genişletilmiş halidir.

1. Giriş

Erzurum, Selçuklu sultanı Alparslan'ın 1071 Malazgirt zaferinden sonra fethedilerek komutanlardan Emîr Saltuk'a bırakıldı. Böylelikle burada ilk dönem beyliklerinden olan Saltukoğulları Beyliği'nin temeli atıldı. Adı geçen hanedan uzun süre Erzurum ve çevresinde hüküm sürerek buranın Türkleşmesinde önemli bir etkiye sahip oldu. Üst hâkimiyet olarak ise ilk olarak Büyük Selçuklulara ardından Irak Selçuklularına ve akabinde de Azerbaycan atabeklerine (İldenizliler) tabi oldular. Erzurum, her ne kadar Anadolu'da ilk fethedilen yerlerden olsa da şehrin Anadolu'da kurulmuş olan Türkiye Selçuklu hâkimiyetine girmesi geç sayılabilecek bir döneme rastlamaktadır. Şehir, 1202 yılında Gürcistan seferine çıkan II. Rükneddîn Süleyman Şah (1196-1204) tarafından buradaki Saltuklu Beyliği'ne son verilerek 1202 yılında Selçuklu hâkimiyetine alındı. Gürcistan seferine Sultan II. Süleyman Şah ile birlikte gelen kardeşi Muğiseddîn Tuğrul Şah ise Erzurum'un ilk Selçuklu meliki oldu.

Muğiseddîn Tuğrul Şah, tahtta kardeşleri I. Gıyâseddîn Keyhüsrev (1192-1196, 1205-1211) ve II. Rükneddîn Süleyman Şah (1196-1204) varken itaatkâr bir siyaset takip etse de Erzurum'daki meliklik dönemi Elbistan'dakine nazaran daha aktif geçmiştir. Bu dönemde çeşitli ittifaklara dâhil olup askerî seferlere imza atmıştır. 1211 yılına kadar devlet merkezine karşı isyan şeklinde yorumlanabilecek bir fiile imza atmasa da bu tarihten sonra yeğenlerinin saltanat dönemlerinde adına para bastırıp hutbe okutmuş ve bastırdığı paralarda da Selçuklu sultanlarının ismini zikretmemiştir. Söz konusu durum, Türkiye Selçukluları tarihinde Erzurum Selçukluları tabirini ortaya çıkarmıştır. Bazı taraflarca Erzurum Selçuklularının böylelikle bağımsız bir meliklik olduğu iddia edilmiştir. Kaynaklar etraflıca incelendiğinde ise her ne kadar zikredilen iddiaların haklı sebepleri olsa da eldeki kaynaklar, tam bir bağımsızlığın iddia edilmesi için yetersiz kalmaktadır.

2. Elbistan'dan Erzurum'a Muğiseddîn Tuğrul Şah

İtaatkâr siyasetiyle kardeşleri arasındaki taht mücadelelerinde kendi varlığını ve melikliğini koruyabilen Tuğrul Şah'ın tavrı, mücadeleler sonunda da değişmedi. 1197 yılında Niksar ve Amasya'nın II. Rükneddîn Süleyman Şah tarafından alınmasından sonra ona tabi oldu (Kaya, 2006: 67). Tahtta tek namzet kalıp Anadolu'da Türk siyasî birliğini büyük ölçüde tekrar kuran II. Rükneddîn Süleyman Şah, kendisi ile mücadele etmeyip itaat eden kardeşlerini yerinde bıraktı (Aksarayî, 2000: 23; Kazvinî, 2018: 380). Böylelikle Muğiseddîn Tuğrul Şah da 1202 yılına kadar Elbistan'da melik olarak hüküm sürdü.

II. Rükneddîn Süleyman Şah, ülkede işleri yoluna koyup düzeni sağlayınca Erzurum'a kadar akınlar düzenleyen Gürcü meselesi ile uğraşmak istedi. Buna göre hazırlık yapıp ordusunu toplamış ve kendisine bağlı melik ve hükümdarlardan destek istemişti. Sultanın bu talebine binaen Elbistan meliki Muğiseddîn Tuğrul Şah askerleriyle birlikte kendisine ilk katılan isim oldu. Yine Erzincan Mengücek emîri Behram Şah da sultanın fermanını ilk yerine getirenler arasında yer aldı (İbn Bibi, 2014:101; Kaya, 2006: 77).

Sultan II. Rükneddîn Süleyman Şah, Erzincan üzerinden Erzurum'a hareket etti. Erzurum sahibi Saltuklu Melikşah da sultanın fermanı ile mükellef tutulmuştu. Ancak Saltuklu hâkimi Melikşah, yavaş hareket ettiği, sultanın emrine hemen icabet etmediği gibi çeşitli bahaneler ile tutuklandığı gibi tüm ülkesi de Selçuklu Devleti'nce ilhak edildi (Kaya, 2006: 77-78). Kaynaklar, Saltuklu emîrinin tutumu ve tutuklanmasının sebebi hakkında çeşitli nedenler ileri sürmektedir. İbn Bibi, Melikşah'ın samimi olmayıp ihmalkâr davrandığını ve bu sebeple de sultanın öfkelerini üzerine çektiğini bildirmektedir (İbn Bibi, 2014: 103). Diğer bir görüşe göre ise sultanın Erzurum'u ilhak gibi bir niyetinin olduğu aktarılmaktadır (Kaya, 2006: 77).

Faruk Sümer, İbn Bibi'nin sultanın Saltuklu hâkimiyetine son vermesini ihmalkârlığına bağlamasını, sultanı aklamak olarak nitelendirmiştir (Sümer, 1998: 38). Osman Turan ise tabiyet konusunda samimi olsa idi diğerleri gibi yerinde kalacağını bildirmiştir (Turan, 1993a: 253). Bu konu hakkında Selim Kaya ise sultanın davranış şeklinin burayı almak için bir bahane aradığı şeklinde yorumlanabileceği ve Şeref Han'a da dayanarak nihaî nedenin Saltuklu beyi Melikşah'ın başına buyruk hareket edip bağımsızlık davası gütmesi şeklinde işaret etmiştir (Kaya, 2006: 78-79). Yukarıda da geçtiği üzere sultanın kendisine tabi olanlara karşı kötü niyet beslememesi, Elbistan meliki Muğiseddîn Tuğrul Şah ve Erzincan emîri Behram Şah'a oldukça iyi davranması, sıkıntının Saltuklu beyinde olduğu izlenimini vermektedir. Zaten Gürcü saldırılarına karşı Anadolu'da en sıkıntılı yerlerden biri Erzurum'du. Bu minvalde sultanın Erzurum hâkimi Saltuklu beyine, ihmalkârlığına karşı öfke beslemesi pek tabi gözükmemektedir. Dolayısıyla Osman Turan'ın görüşü tarafımızca daha makul durmaktadır.

Nihayetinde Erzurum ve çevresi, Saltuklu Beyliği'nin ilgasıyla 25 Haziran 1202 tarihinde Selçuklulara katılmıştır. Sultan II. Rükneddîn Kılıçarslan da Elbistan karşılığında eski Saltuklu topraklarını kardeşi Muğiseddîn Tuğrul Şah'ın idaresine bırakmıştır (İbn Bibi, 2014: 103; Aksarayî, 2000: 24; Beygu, 1936: 41; Turan, 1993a: 253, Sümer, 1998: 38; Kaya, 2006: 79; Eğilmez, 2012: 114). Sultanın kardeşini Erzurum'a tayin etmesi, esasında iyi bir siyasî düşünce olarak yorumlanabilir. Zira Muğiseddîn Tuğrul Şah, hem merkezden hem de yakın ilişkide bulunduğu Ermenilerden uzaklaştırılmış oldu. Ayrıca burada etkin olan Gürcülere karşı da iyi bir set çekilmiş oldu. Diğer taraftan da Erzurum ve çevresi, hem gelir hem de büyüklük olarak Elbistan'dan daha cazipti. Dolayısıyla Muğiseddîn Tuğrul Şah'ın da bu atamaya karşı hoşnut kaldığını söyleyebiliriz (Sümer, 2001: 42).

Sultan, Erzurum'un ilhakından sonra ileri harekâtına devam ederek Erzurum yakınlarında Gürcüler ile karşılaşmış, aynı yıl meydana gelen ve Micingerd Savaşı diye adlandırılan savaşta ağır bir hezimete uğramıştır. Savaşta Mengüceklî Erzincan hâkimi Behram Şah esir edilmiş, sultan ile kardeşi Tuğrul Şah Erzurum'a çekilmiştir. Ardından Tuğrul Şah melik olarak Erzurum'da kalmış, II. Rükneddîn Süleyman Şah ise Konya'ya geri dönmüştür¹.

3. Muğiseddîn Tuğrul Şah'ın Erzurum Melikliği ve Gürcüler, Ahlatşahlar, Eyyübîler ile İlişkileri (1202-1225)

Muğiseddîn Tuğrul Şah, Erzurum'da melik olmakla beraber muhakkak Elbistan'dakinden daha itibarlı bir konuma geldi. Zira kendisi devletin doğudaki en önemli uç bölgesini yönetiyordu. Elbistan'da sadece Ermeniler ve merkezî Selçuklu yönetimiyle hemhal iken Erzurum'da Gürcüler, Ahlatşahlar ve Eyyübîler ile derin siyasî ve askerî ilişkiler içinde bulunmak durumundaydı. Öte yandan 1204 yılında Trabzon'da kurulan Komnenos hanedanlığına karşı yakın sınırlar nedeniyle teyakkuzda olması gerekiyordu. Bütün bunların dışında merkezden çok uzak olması itibarıyla muhtemelen daha rahat hareket etme şansına da sahipti. Sonuç olarak Muğiseddîn Tuğrul Şah, Erzurum'a geldikten sonra bölgenin kaderini etkileyen işler yapmış ve artık kaynakların çoğunda kendisine yer bulacak şekilde tarihî olaylarda adından söz etmiştir.

Gürcüler, Micingerd Savaşı'nı kazandıktan sonra pek bir şey elde edemediği için geri döndüler. 601/1204-1205 yılında ise akınlarını Azerbaycan taraflarına doğru ilerlettiler. Bu akınlarda Ahlat ve Malazgirt civarlarını yağmalayıp çokça esir aldılar. Gürcülerin söz konusu yağma akınında karşılarında herhangi bir direniş görmediler. İstedikleri gibi hareket edip bolca ganimet ve esirler ile döndüler. Yine aynı sene bu defa da Erciş ve Hısnu Tıbn'da göründüler. Daha fazla beklemeyen Ahlatşah Begtimur oğlu Muhammed askerlerini toplayıp Gürcülere karşı harekete geçti. Öte yandan Erzurum meliki Muğiseddîn Tuğrul Şah'tan da yardım istedi. Hısnu Tıbn, Ahlatşahlara ait olsa da Erzurum sınırına da yakın bir konumdaydı. Erzurum meliki de yardım konusunda tereddüt etmedi. Neticede müttefik kuvvetler, Gürcüleri mağlup edip büyük komutanları Küçük Zekeriyya'yı (Zakari) öldürdükleri gibi birçok ganimet ve esir aldılar (İbnü'l-Esîr, 2012: 208; Abû'l-Farac, 1999: 487; Turan, 1993b: 23; Sümer, 1998: 81-82; Sümer, 2001: 42). Bu olayları anlatırken İbnü'l-Esîr (İbnü'l-Esîr, 2012: 208) ve Abû'l-Farac (Abû'l-Farac, 1999: 487) Ahlatşah'ın Erzurum'a bizatihi gidip yardım istediğini aktarmışlar ve Muğiseddîn Tuğrul Şah'ın da kendisine bir ordu verdiğini söylemişlerdir. Bunun yanında adı geçen iki müellif, Muğiseddîn Tuğrul Şah'ın Ahlatşah ile beraber Gürcülere karşı savaşa gittiklerine dair bir bilgi vermemiştir. Osman Turan ise Muğiseddîn Tuğrul Şah'ın Ahlatşah ile Gürcüler üzerine yürüdüğünü söylemiştir (Turan, 1993a: 260; 1993b: 23). Faruk Sümer ise İslam Ansiklopedisi'nde yazdığı "Tuğrul-Şah" maddesinde Erzurum melikinin Ahlatşah ile beraber Gürcüler üzerine yürüdüğünü belirtmiş (Sümer, 2001: 42) ancak *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri* adlı eserinde ise ordusunu Ahlatşah'ın emrine verdiğini söylemiştir (Sümer, 1998: 81-82). Dönemin ve coğrafyanın kaynaklarının azlığı sebebiyle yaşanan bu karışıklık, diğer verilerin de incelenmesiyle yorumlanabilir bir konumdadır. Muğiseddîn Tuğrul Şah'ın yeniden ve müstahkem bir şekilde inşa ettirdiği Bayburt Kalesi'nde bulunan kitabelerde Erzurum melikinin kullanmış olduğu mücâhid, muzaffer, kâfir ve müşriklerin kökünü kazıyan gibi ifadeler, onun gaza ve cihad yaptığına delalet eder. Bulduğu konum itibarıyla de cihadın Komnenoslar ile sınır mücadeleleriyle yapıldığı şeklinde yorumlanabilir (Turan, 1993b: 22; Eğilmez, 2012: 118) ise de bölgedeki diğer Müslüman olmayan güç olan Gürcüler ile yapıma ihtimali de vardır. Sonuç olarak her ne kadar İbnü'l-Esîr ve Abû'l-Farac

¹ II. Rükneddîn Süleyman Şah'ın Gürcistan seferi ve Micingerd Savaşı hakkında geniş bilgi için bk. (İbn Bibi, 2014: 103-104; Gürcistan Tarihi, 2003: 404-410; Turan, 1993: 254-260; Kaya, 2006: 79-89).

bahsetmese de Muğiseddîn Tuğrul Şah'ın Osman Turan'ın da dediği gibi Ahlatşah ile beraber Gürcüler ile savaşa girmesi ihtimal dâhilindedir.

Gürcüler, Ahlatşahlar ile Tuğrul Şah'ı birbirine yakınlaştıran ve müttefik haline getiren ortak bir düşman oldu. Erzurum-Ahlat birlikteliği bununla da sınırlı kalmadı. 604/1207-1208 yılında Eyyübîlerden Meyyâfârikîn hâkimi Melik el-Evhad Necmeddîn Eyyüb, zayıflayan Ahlatşah topraklarına göz koydu. Muş'u ve yakın yerleri istila ederek Ahlatşah Balaban'ı mağlup etmiş ve onun Ahlat'a çekilmesiyle de adı geçen şehri kuşatmıştı (İbnü'l-Esîr, 2012: 261-262; İbn Vâsıl, 1960: 175-176). Bunun üzerine Balaban, Erzurum meliki Muğiseddîn Tuğrul Şah'dan yardım istedi. Böylelikle birkaç sene önce Gürcülere karşı kurulan ittifak, bu defa da bölgede genişleme arzusunda olan Eyyübîlere karşı faaliyete geçti.

Muğiseddîn Tuğrul Şah, ordusuyla birlikte gelip Ahlatşah'ın yardımına koştu. Müttefikler bir araya gelip Melik el-Evhad'ı mağlup ettiler. Akabinde ise Eyyübîlerin eline geçen Muş'a yürüyerek şehri kuşattılar. Şehrin düşmesine yakın bir zamanda Muğiseddîn Tuğrul Şah, topraklarına göz koyarak Ahlatşah Balaban'ı öldürdü. Daha sonra Ahlat'ı almak için şehre yürüdü. Ancak Ahlat halkı hükümdarlarını öldüren Tuğrul Şah'ı şehre sokmadıkları gibi ona şiddetle mukavemet ettiler. Erzurum meliki bunun üzerine Malazgirt'e gitmiş ancak aynı durum burada da gerçekleşmiştir. Nihayetinde eli boş bir şekilde Erzurum'a dönmüştür. Ahlatlılar ise şehre Melik el-Evhad'ı davet etmiş, bu itibarla köklü bir tarihe sahip olan Ahlatşahlar Beyliği yıkılmış, bölge Eyyübîlerin eline geçmiştir (İbnü'l-Esîr, 2012: 262; İbn Vâsıl, 1960: 176; Abû'l-Farac, 1999: 490; Turan, 1993b: 23; Sümer, 1998: 83; Konukçu, 1992: 42; Eğilmez, 2012: 119).

Muğiseddîn Tuğrul Şah'ın siyasi bir hata şeklinde yorumlanabilecek bu hamlesiyle Ahlatşahlar tarih sahnesinden silinmiş, bölge Eyyübîlerin eline geçmiştir. Öte yandan Ahlatşahlar, Erzurum melikinin müttefiki durumundayken Tuğrul Şah bizatihi müttefikini ortadan kaldırmıştır. Bu itibarla Eyyübîler, Erzurum'un sınır komşusu haline gelmişlerdir.

606/1209-1210 yılında Eyyübî hükümdarı Melik el-Âdil'in Sincar'ı kuşatması, bölgede güç dengelerini etkileyen bir ittifak meydana getirdi. Buna göre Melik el-Âdil bu tarihte Kutbeddîn Muhammed b. Zengî b. Mevdûd'un elindeki Habur ve Nusaybin'i ele geçirip ardından Sincar'ı da kuşatarak neredeyse tüm el-Cezîre topraklarına hâkim oldu. Eyyübî hükümdarını bu topraklara istilaya çağırان bizzat Sincar sahibi Kutbeddîn'in amcasının oğlu ve Musul sahibi Nüreddîn Arslanşah b. Mes'ûd b. Mevdûd idi. Adı geçen zatın Melik el-Âdil ile akrabalık bağı da bulunuyordu. Melik el-Âdil bu teklife hemen olumlu cevap vererek bölgeye hareket etti. Melik el-Âdil'in bölgeye gelmesi onu davet eden Musul hâkimi Nüreddîn'i telaşlandırdı. Zira Eyyübî hükümdarının Musul'a da bir şekilde göz koyacağını düşünmekteydi. Nüreddîn Musul'da böyle bir çıkmazda iken Erbil hâkimi Muzaffereddîn Gökbörü ona işbirliği teklif etti (İbnü'l-Esîr, 2012: 272-274; İbn Vâsıl, 1960: 194).

Muzaffereddîn Gökbörü'nün ordusuyla birlikte Musul'a gelmesi, Melik el-Âdil'in Sincar kuşatmasının seyrini değiştirdi. Musul ve Erbil hâkimleri bununla da kalmayıp ittifaklarını genişlettiler. Bu uğurda Haleb Eyyübî hâkimi Melik ez-Zâhir Gâzi b. Selâhaddîn'i, Türkiye Selçuklu sultanı I. Gıyâseddîn Keyhüsrev'i ve Erzurum Selçuklu meliki Muğiseddîn Tuğrul Şah'ı² Melik el-Âdil'e karşı ittifaklarına dâhil etmek için elçi yolladılar (Sümer, 2001: 42). Adı geçen kişiler de gelen teklifi hemen kabul ettiler (İbnü'l-Esîr, 2012: 274; İbn Vâsıl, 1960: 194-195). Buna göre Melik el-Âdil, Sincar'dan vazgeçip barışa yanaşmazsa, müttefikler ona karşı Eyyübî topraklarına girecekti (İbnü'l-Esîr, 2012: 274). Musul ve Erbil sahiplerince böyle geniş katılıma ulaşan ittifak düşüncesi gayet iyi bir şekilde kurgulanmış gözükmektedir. Zira vaat edilen saldırılar başlatılsa Melik el-Âdil bir kısaç içine alınmış olacaktı. Öte yandan Erzurum, Eyyübîlerin el-Cezîre koluyla Ahlatşahların yıkılmasından sonra komşu duruma gelmişti. Eyyübîlerde hanedan arası taksimatta da el-Cezîre, Melik el-Âdil ve dolayısıyla da onun nesline bırakılmıştı. Muğiseddîn Tuğrul Şah'ın, Ahlat, Muş gibi el-Cezîre koluna bağlı Eyyübî topraklarına girmesi, hızlı bir şekilde gerçekleşebilir ve Melik el-Âdil'i güç durumda bırakabilirdi. Ayrıca müttefikler, Gürcülerden Ahlat'a saldırıp buradaki Melik el-Evhad'ı meşgul etmekle Eyyübî kuvvetlerinin bölünmesini istediler (Gök, 2013: 356). Sonuç olarak araya halifenin de girmesiyle Melik el-Âdil, Sincar önlerinden bir anlaşmayla çekilmiş ve müttefiklerin askerî bir harekâta girmesine gerek kalmamıştı (İbnü'l-Esîr, 2012: 274; İbn Vâsıl, 1960: 196-198)³.

² İbnü'l-Esîr, burada Sultan I. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in ismini sayarken Erzurum meliki Muğiseddîn'i zikretmemiştir. Bk. (İbnü'l-Esîr, 2012: 274).

³ Melik el-Âdil'in Sincar kuşatması hakkında geniş bilgi için bk. (Gök, 2013: 352-360).

Erzurum Selçuklu meliki Muğiseddin Tuğrul Şah, 620/1223 yılında adının tarih boyunca hatırlanmasını sağlayacak bir işe dâhil oldu. Buna göre aynı tarihte Gürcü kralı Giorgi Laşa ölmüş yerine kız kardeşi Rosudan, Gürcü tahtına geçmişti. Bu kraliçe bir şekilde Tuğrul Şah'ın adı bilinmeyen bir oğlunun yakışıklılığını duymuş ve ona talip olmuştu. Netice olarak böyle bir izdivaç girişimi olmuş ancak Gürcüler, Hristiyan bir memleketin naibinin Müslüman olamayacağını bildirerek karşı çıkmışlardı. Bunun üzerine adı bilinmeyen Selçuklu şehzadesi Hristiyan olmuş ve bu evlilik gerçekleşmişti (Turan, 1993a: 414; Sümer, 2001: 43; Eğilmez, 2012: 120). Bahsi geçen olay, İslâm müelliflerince şaşırılarak anlatılmıştır. Bunlardan İbnü'l-Esîr, bu olayı “*eşi benzeri yaşanmamış garip bir olay*” başlığı altında anlatmıştır. Müellife göre, Gürcü kraliçesi devlet işlerini yürütecek soylu biri ile evlenmek istemiş ve İslâm tarihinde mümtaz bir yere sahip olan Selçuklu hanedanından Muğiseddin Tuğrul Şah'ın büyük oğlu ile evlenmek istemişti. İbnü'l-Esîr ayrıca şehzadenin bizzat babası tarafından Hristiyan yapıldığını satırlarına eklemiştir (İbnü'l-Esîr, 2012: 381). Ebû'l-Fidâ da “*garip bir hadise*” diye isimlendirdiği konuda İbnü'l-Esîr'in sözlerini muhtasar olarak teyit etmiştir (Ebû'l-Fidâ, tarihsiz: 165). Selçuklu şehzadesinin Gürcistan'daki günlerinin pek de iyi geçmediği aşikârdır. Kaynakların ifadesine göre Rosudan, bir kölesiyile gayrimeşru bir ilişki yaşamış ve bu durum kocasının da malumu olmuştur. Bunu hoş karşılamayan Selçuklu şehzadesi hapsedilmiştir (İbnü'l-Esîr, 2012: 381; Ebû'l-Fidâ, tarihsiz: 165; Turan, 1993a: 414).

Şehzadenin hapis hayatı Celâleddin Harezşah'ın Gürcistan seferine çıkmasına kadar devam etti. Celâleddin, 1226 yılında Tiflis'i ele geçirince bu şehzadeyi huzuruna getirtti. Sultan, Ahlat taraflarına gidene kadar ona iyi muamelede bulundu. Selçuklu şehzadesi ise Celâleddin yanından ayrılınca tekrar irtidad ederek Gürcülerin yanına döndü ve Tiflis'te az sayıda asker kaldığını söyledi. Bunun üzerine Tiflis tekrar Gürcülerce istila edildi (Nesevî, 1953: 217; Turan, 1993a: 414-415; Eğilmez, 2012: 121). Faruk Sümer de köle ile ilişki olayının evlilikten önce yaşanmış olmasına ihtimal vermiş ayrıca şehzadenin, Celâleddin'den sonra tekrar Gürcülere yani karısına dönmesini onun aldatma davranışından rahatsız olmadığına bağlamıştır (Sümer, 2001: 43).

Kraliçe Rosudan'ın Selçuklu şehzadesi ile olan evliliğinden Tamar ve David adlı iki çocuğu oldu (Sümer, 2001: 43). Tamar daha sonraları Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev ile evlenmiş, Müslümanlığı kendiliğinden kabul etmiş ve Anadolu'da Gürcü Hatun olarak anılmıştır (Turan, 1993a: 256). İbn Bibi'de de Gürcü Hatun için geçen Selçuklu sulbünden David soyundan ifadesi bunu kanıtlar niteliktedir (İbn Bibi, 2014: 414; Turan, 1993a: 256; Konukçu, 1992: 44; Eğilmez, 2012: 120).

4. Muğiseddin Tuğrul Şah ile Merkezî Selçuklu Yönetimi Arasındaki İlişkiler

Muğiseddin Tuğrul Şah'ın Elbistan melikliği esnasında Konya'da tahta oturanlara itaat ettiğini ve bunun sonucunda da varlığını idame ettirebildiğini daha önce söylemiştik. Böylelikle Tuğrul Şah, 1202 yılına kadar Elbistan'da, bu tarihten 1225 yılındaki ölümüne kadar da Erzurum'da meliklik yapabilmıştır. Sonuç olarak II. Kılıçarslan'ın hükümdar olmayan oğulları arasında Anadolu'da varlığını devam ettirebilen tek melik olarak kaldığı gözükmektedir.

Sultan II. Rükneddin Süleyman Şah'ın 1204 yılındaki ölümü ile tekrar tahta sahip olan ve artık daha merkezîyetçi bir siyaset izleyen I. Gıyâseddin Keyhüsrev, Tuğrul Şah'ın Erzurum'daki varlığına dokunmayarak yerinde bırakmıştır (Turan, 1993a: 276; Kaya, 2006: 121). Sultanın bu hükmü sadece Tuğrul Şah'a tanıdığı bir ayrıcalık olarak durmaktadır. Zira daha önce Eyyûbîlere sığınan Malatya meliki Muizzeddin Kayser Şah da I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in ikinci saltanat döneminde Malatya'ya dönmek için izin istemiş ancak isteği sultan tarafından kabul edilmemiştir⁴. Sultanın bu tutumuna sebep olarak birkaç cevap verilebilir. Buna göre Muğiseddin Tuğrul Şah'ın Elbistan melikliği esnasında onu iyi bir şekilde karşılaması, mazûl sultanın hoşuna gitmiş ve tekrar başa geçince ona dokunmamış olması ileri sürülebilir. Ancak I. Gıyâseddin Keyhüsrev, Elbistan'dan sonra Malatya'ya Muizzeddin Kayser Şah'ın yanına da uğramıştı. Adı geçen melik de esasında I. Gıyâseddin Keyhüsrev'i iyi bir şekilde ağırlamıştı (İbn Bibi, 2014: 69-70; Turan, 1993a: 269; Kaya, 2006: 101-102). Buradan hareketle Muğiseddin Tuğrul Şah'ın sultan tarafından Erzurum'da bırakılmasının sebebinin iyi bir şekilde icra edilen misafirperverlik olmadığı aşikârdır. Muhtemelen I.

⁴ Muizzeddin Kayser Şah, II. Rükneddin Süleyman Şah'tan kaçınca damadı olduğu Eyyûbîlere sığınmış ve kendisine Urfa tahsis edilmişti. Kayser Şah, I. Gıyâseddin'in tekrar tahta çıktığını duyunca ona gelerek tekrar Malatya'nın kendisine verilmesini talep etmiş ancak sultan, onun bu isteğine olumlu cevap vermeyerek kardeşini geri göndermiştir. Bk. (İbnü'l-Esîr, 2012: 206).

Gıyâseddîn Keyhüsrev, ülkenin en uzak köşesinde hüküm süren ve tabi durumda bulunan kardeşine dokunmamış, zaten ülkeden ayrılan diğer kardeşinin ise artık dönmesine izin vermemiştir.

İlerleyen yıllarda ise Muğîseddîn Tuğrul Şah'ın Erzurum'a geldikten sonra itaatkâr siyasetini ilk etapta devam ettirse de siyasî arenada Elbistan'da geçirdiği süreye kıyasla daha aktif olduğunu görmekteyiz. Muhtemelen Erzurum'un merkeze uzak olması ile Erzurum'da giriştiği askerî ittifaklar ve seferler kendisini cesaretlendirmişti. Tuğrul Şah'ın merkezî Selçuklu yönetimine karşı pasif ve itaatkâr tutumunun kardeşi I. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in ölümüyle sona erdiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Zira artık Erzurum meliki, önceki taht mücadelelerinin aksine artık taraf olmuştur.

I. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Alaşehir Savaşı'nda şehit olmasından sonar devlet erkânı, tahta 21 Temmuz 1211 tarihinde en büyük oğlu olan Malatya meliki I. İzzeddîn Keykavus'u getirdi. Onun hükümdarlığa getirilişi üzerine kardeşi Tokat meliki I. Alâeddîn Keykubad, ordusuyla hareket etti ve isyanına çeşitli vaatlerde bulunarak Ermeni kralı II. Leon'u, uç atabeki olan Zâhireddîn İli'yi ve amcası Erzurum meliki Muğîseddîn Tuğrul Şah'ı dâhil etti (İbn Bibi, 2014: 143; Turan, 1993a: 294; Koca, 1997: 22; Uyumaz, 2003: 14). Erzurum melikinin daha önce kardeşleri arasındaki taht mücadelelerine katılmadığı gibi, sultanın şehadetiyle devlet içerisinde II. Kılıçarslan'ın hayattaki tek oğlu olarak kalsa da taht için yeğenlerine karşı herhangi bir iddiada bulunmadı. Bu zamana kadar hiçbir şekilde taht mücadelelerine katılmayan Tuğrul Şah'ın, Melik Alâeddîn'in yanında yer alması dikkat çeken ve tarihi kaynakların aydınlatmadığı bir konudur. Taht için Ermenilere dahi başvurup taviz verebilen Alâeddîn'in, amcasının desteğini de bu yolla sağlamış olması kuvvetle ihtimaldir. Bu minvalde Alâeddîn'in, amcasına toprak, mal vb. gibi vaatleri olmuş olabilir. Ancak Muğîseddîn Tuğrul Şah'ın yönettiği Erzurum, her ne kadar Selçuklu toprağı olsa da Selçukluların sınır ötesi bir mülküydü. Selçuklular ile yine onların elindeki Erzurum arasında, devlete tabi durumda da olsa Mengücekler bulunuyordu. Dolayısıyla Muğîseddîn Tuğrul Şah'ın topraklarını genişletmesinin yolu ancak ve ancak Erzurum'un yanında kendisine veya oğullarına Anadolu'da başka bir toprak vermektir. Nitekim geç dönem bir Osmanlı kaydı olan ve Amasyalı Abdî Zâde Hüseyin Hüsâmeddîn tarafından yazılan *Amasya tarihi* isimli eserde buna delalet edebilecek bir kayıt vardır. Müellif, Muğîseddîn Tuğrul Şah'ın Alâeddîn Keykubad'a yardım maksadıyla gelip, Amasya'yı ele geçirerek kendi oğlu Gıyâseddîn Mes'ûd'un yönetimine bıraktığını ve buradan Kayseri'ye gittiğini bildirmektedir. Yine ona göre Gıyâseddîn Mes'ûd, burada bir süre vali olarak kalmış ve I. İzzeddîn Keykavus'un Kayseri kuşatmasından sonra sağlam bir şekilde tahta oturmasıyla bu zat, şehir halkınca Erzurum'a geri gönderilmiştir (Amasyalı Abdî Zâde Hüseyin Hüsâmeddîn, 1329-1332: 349-350). Ancak müellif, Tuğrul Şah'ın Amasya'ya kendiliğinden mi yahut bir vaat üzerine mi geldiği konusunda sessiz kalmıştır. Bu minvalde Tuğrul Şah'ın bir vaat üzerine buraya gittiği düşünülebilir. Ancak bahsi geçen kitapta böyle bir bilgi verilmişse de döneme yakın kaynaklarda bunu doğrulayacak bir kayda rastlanmamıştır. Bu itibarla Erzurum melikinin böylesine karışık ve olasılık dolu vaatler ile ikna olup hiç teşebbüs etmediği saltanat mücadelelerinde taraf olması, Amasya'lı müellifin dediklerini kanıtlayacak yeni veriler bulunmadığı takdirde uzak bir ihtimal olarak kalacaktır. Alâeddîn tarafından Muğîseddîn'e malî ve askerî yardım sözü verilmiş olması daha müspet bir ihtimal olarak durmaktadır.

Netice olarak böyle bir ittifak, Alâeddîn tarafından meydana getirildi ve yeni sultan I. İzzeddîn Keykavus, müttelikler tarafından Kayseri'de kuşatıldı. Uzayan kuşatma da sultanı Kayseri'de müşkül durumda bıraktı. İşlerin iyice kötüye gittiği bir zamanda I. İzzeddîn Keykavus'u yoğun ablukadan kurtulmasını sağlayacak plan, Kayseri valisi Celâleddîn Kayser'den geldi. İsmi geçen vali, kurtuluşun ittifakı dağıtmaktan geçtiğini kavramıştı. Sultanı da ikna ederek kozunu muhtemelen ittifakın en kolay ikna edilebilecek unsuru olarak gördüğü Ermenilerden yana kullandı. Bir gece yarısı şehirden çıkarak II Leon'un karargâhına gitti ve sultandan alınacak saldırmazlık güvencesi ve 12000 mud zahire ile kralı ikna etmeyi başardı. Bizzat sultan tarafından onaylanan anlaşma sonucu Ermeniler, Kayseri önlerinden bir gece yarısı ansızın çekilmişti. Ertesi gün Ermenilerin olmadığını anlayan ve böylelikle belki de yeğenlerinin tuzağına düşmekten korkan Erzurum meliki Muğîseddîn Tuğrul Şah da hemen o gece haber vermeksizin Erzurum'a dönüş maksadıyla Kayseri önlerinden ayrıldı⁵. Alâeddîn Keykubad bu itibarla muhasarada yalnız kaldı ve daha fazla dayanamayacağını anlayarak Ankara'ya geri çekildi. Sonuç olarak I. İzzeddîn Keykavus, kardeşini mağlup ederek tahtını sağlama aldı (İbn Bibi, 2014: 143-147; Turan, 1993a: 294-295; Konukçu, 1992: 42-43; Koca, 1997: 22-24; Uyumaz, 2003: 14-

⁵ İbn Bibi, Muğîseddîn Tuğrul Şah'ın "O iki kardeş, Erzurum bölgesini almak için bana saldıracaklar. Belki de beni tuzağına düşürmek için hile ve aldatmayla buraya çekmişlerdir" dediğini nakleder. Bk. (İbn Bibi, 2014: 174).

16).

Bazı Arap kaynakları, Muğiseddin Tuğrul Şah'ın Kayseri'den çekilmesini Eyyûbî Melik el-Eşref'e bağlamaktadırlar. Buna göre I. İzzeddin, Kayseri'de muhasara altında iken Melik el-Eşref'ten yardım istemişti. Bunu haber alan Muğiseddin Tuğrul Şah da derhal topraklarına geri dönmüştür (İbn Vâsıl, 1960: 217). Zira Erzurum, Eyyûbîlerin Ahlat'ı almasıyla bu hanedana komşu hale gelmişti. Buradan yapılacak olası bir saldırı, Tuğrul Şah'ın ve ordunun çoğunluğunun olmadığı bir esnada şehrin tamamen elden çıkmasına sebebiyet verebilirdi. Öte yandan bu kaynaklar, meydana gelen mücadelede olayları karıştırarak yanlış bir şekilde aktarmaktadırlar⁶. Diğer taraftan da bazı kaynaklar, 610/1213-1214 olaylarını anlatırken I. İzzeddin Keykavus'un Erzurum sahibi amcası Muğiseddin Tuğrul Şah'ı ve emirlerini ele geçirerek öldürdüğünü, akabinde topraklarını aldıklarını yazmaktadır (İbn Vâsıl, 1960: 219; Ebû'l-Fidâ, tarihsiz: 143; Aynî, 2007: 269). Ancak burada da bariz bir hata mevcuttur. Zira Muğiseddin Tuğrul Şah ileride de geçeceği üzere 1225 yılında Sultan I. Alâeddin Keykubad döneminde Erzurum'da ölmüştür. Toprakları ise yine bu hükümdar tarafından oğlu Rükneddin Cihan Şah'tan alınmıştır.

Muğiseddin Tuğrul Şah'ın ismi, Sultan I. İzzeddin Keykavus'un 1220 yılındaki ölümünden sonra da tahta namzet adaylar arasında geçmiştir. Sultan varis bırakmadan ölünce Sivas'ta toplanan devlet erkânı tahta kimi geçireceklerine dair bir meşveret yaptılar. Erkândan bir kısmı hapis hayatı yaşayan Alâeddin Keykubad'ı, bir kısmı onun küçük kardeşi Koyluhisar meliki Keyferidun'u ve bir kısmı da Erzurum meliki Muğiseddin Tuğrul Şah'ı aday olarak gösterdiler. Nihayetinde üç adaydan Alâeddin Keykubad üzerinde karar kılınmış ve Sivas'a getirilerek tahta çıkarılmıştır (İbn Bibi, 2014: 227-233; Turan, 1993a: 326-327; Uyumaz, 2013: 18-20). Alâeddin Keykubad, başa geçince amcasının Melik el-Eşref'ten yardım alıp saltanat davasına girişeceğini düşünmüş ancak Muğiseddin Tuğrul Şah, duruşunu yine bozmuş ve saltanat davasına bu sefer de atılmamıştır (Sümer, 2001: 43). Erzurum melikinin Melik el-Eşref ile arasının iyi olması yadırganmayacak biro lay ve ihtimal dâhilinde bir durumdur. Ancak Alâeddin Keykubad'ın onun saltanat davasına kalkışacağından çekinmesi, irdelenmesi gereken bir konudur. Zira Muğiseddin Tuğrul Şah, hiçbir zaman saltanat davasında bulunmamış hatta I. Alâeddin Keykubad'ın, abisi I. İzzeddin Keykavus'a isyanında I. Alâeddin Keykubad'a yardım dahi etmişti. İbnü'l-Esîr, I. Alâeddin Keykubad'ın tahta çıkınca amcası Muğiseddin Tuğrul Şah'ın kendisine muhalefet ettiğini bildirmiş, yine bölgedeki diğer hâkimlerin muhalefet etme ihtimalinin sultanı korkuttuğunu ve bu uğurda Melik el-Eşref ile barış yaptığını söylemiştir (İbnü'l-Esîr, 2012: 329). Memlûk dönemi tarihçilerinden Nüveyrî'nin de bu konuda bir kaydı vardır. Müellif, İbnü'l-Esîr gibi Alâeddin Keykubad başa geçince amcası Muğiseddin Tuğrul Şah'ın kendisine muhalefet ettiğini aktarmaktadır (Nüveyrî, tarihsiz: 69). Ancak Erzurum melikinin sultana karşı fiilî bir teşebbüste bulunması kaynaklara geçmemiştir. Aralarında bir sorun varsa dahi muhtemelen Muğiseddin'in Erzurum konusunda Sultan Alâeddin'den çekinmesi ihtimal dâhilindedir. Zira Tuğrul Şah, belki de Kayseri kuşatması esnasında sultanın kendisine kızmış olabileceğini tahmin ederek Erzurum'u elinden alacağını düşünmüş olabilir. Yine kendisini sultana karşı sağlama almak için Melik el-Eşref ile arasını iyi tutmuş olması mümkün gözükmektedir (Sümer, 2001: 43).

Görüldüğü üzere Muğiseddin Tuğrul Şah her ne kadar itaatkâr bir siyasetle konumunu ve varlığını sağlamlaştırsa da tahta çıkan iki kardeşinin (II. Rükneddin Süleyman Şah ve I. Gıyâseddin Keyhüsrev) ölümünden sonra yeğenleri döneminde fiilî bir icraatta bulunmasa da eskiye nazaran daha muhalif bir siyaset izlediği rivayetlerden anlaşılmaktadır. I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in 1211 yılındaki ölümünden sonra Erzurum'da adeta bir sultan gibi hüküm sürmüş, adına para bastırıp hutbe dahi okutmuştu. Yine sultan gibi yüksek unvanları kullanmakla beraber bastırıldığı paralarda Konya tahtında oturan sultanın ismini dahi zikretmemiştir. Bütün bunlar Muğiseddin Tuğrul Şah'ın zaten devletle bir kara bağlantısı olmayan Erzurum'da tam bağımsız davranarak burada kendisi ve oğlu Rükneddin Cihân Şah'ı kapsayan Erzurum Selçukluları hanedanlığının kurulduğunun söylenmesine neden olmuştur⁷. Bu noktada ise Muğiseddin Tuğrul Şah'ın Konya'daki merkezî hükümetten ayrı bir teşekkül mü olduğu sorusu akıllara gelmektedir.

⁶ İbn Vâsıl'a göre I. İzzeddin Keykavus'a karşı amcası Muğiseddin Tuğrul Şah saltanat mücadelesine girişmiş ve yeğenini II. Leon'un yardımıyla Sivas'ta kuşatmıştır. Ardından sultanın Melik el-Eşref'ten yardım istemesi üzerine topraklarına geri dönmüştür. Söz konusu kaynaklar, Alâeddin Keykubad'ı, anlattıkları Sivas kuşatmasında zikretmeyip onun sultanın elindeki Ankara'yı aldığını, I. İzzeddin'in de bunun üzerine Ankara'yı kuşattığını aktarmışlardır (İbn Vâsıl, 1960: 217-218). İbn Vâsıl'ın anlattıklarını Bedreddin el-Aynî de aynen aktarmıştır (Aynî, 2007: 266).

⁷ Erzurum Selçukluları tabiri için bk. (Turan, 1993b: 21; Konukçu, 1992: 41; Eğilmez, 2012: 187 vd).

Erzurum Selçukluları diye isimlendirilen hanedanlık kabul edilse dahi buna bağımsız sıfatı eklemek tartışmalı bir durumdur. Söz konusu isimlendirmenin müstakil olarak nitelendirilmesinin temeli, Muğiseddîn Tuğrul Şah'ın buradaki bağımsız gibi gözüken yönetimi ile bazı kitabe ve basılan sikkelere dayanmaktadır. Tuğrul Şah, 1204 yılında Trabzon'da kurulan Trabzon Rum İmparatorluğu ve oradan gelebilecek muhtemel tecavüzler için Erzurum-Trabzon yolunda bulunan Bayburt Kalesi'ni iyi bir şekilde tamir ettirip oldukça sağlam bir hale getirmiştir. Burada bulunan kitabelerde kullandığı unvanlar, Tuğrul Şah'ın ilerleyen zaman içerisinde artık Konya'ya tabi olmadığını göstermektedir⁸.

Muğiseddîn Tuğrul Şah, Bayburt Kalesi kitabelerinde bazen melik, bazen de sultan unvanını kullanmıştır. Kitabelerin hepsinde tarih olmaması, tedrici bir sıralama yapmamızın önüne geçmektedir. Tuğrul Şah, melik ve sultan unvanlarının dışında zamanın hükümdar ve meliklerinin kullandığı Âdil, Müeyyed gibi sıfatları da kullanmıştır. Bunların dışında Muğiseddîn Tuğrul Şah'ın kullandığı Seyyidü'l-Mülûk ve's-Selâtin (melik ve sultanların efendisi), Sultanu'l-A'zam (en büyük sultan), Melik er-Rûm ve'l-Ermen (Anadolu ve Ermenistan hâkimi), Şâhenşâh (Şahlar Şahı), Kemâlû Âlî Selçuk (Selçukoğullarının ikbali), Nâsıru Emîr el-Mü'minin (Halifenin yardımcısı) gibi yüksek lakaplar, irdelenmesi gereken bir durumdur. Muğiseddîn Tuğrul Şah, lakaplardan da anlaşılacağı üzere kendisini tüm sultan ve meliklerin efendisi, en büyük sultan olarak tanımlamakla birlikte üzerinde hiçbir tabiiyetin olmadığını belirtmektedir. Bunlara ilaveten lakaplarda halifeye vurgu yapıp Konya'daki sultanın es geçilmesi, Tuğrul Şah'ın merkezî Selçuklu hükümetine bakışını izhar etmektedir. Bu minvalde Tuğrul Şah bazı Arap kaynaklarında da sultan unvanıyla anılmıştır⁹.

Kitabelerin dışında Muğiseddîn Tuğrul Şah tarafından basılan sikkelerde de bağımsızlık alametlerini görmek mümkündür. Zira bu paralarda dönemin halifesi Nâsır-lidînilâh'ın adına rastlanırken, Tuğrul Şah'ın kendi adı dışında Konya'daki sultanın adı zikredilmemiştir¹⁰. Bütün bu veriler, Muğiseddîn'in tam bağımsız olduğunu göstermekle birlikte Erzurum Selçukluları tabirinin ortaya çıkışının da sebebidir. Her ne kadar bütün bunlar bağımsızlık için yeterli görülebilse de Erzurum Selçukluları tabirini kullanmak marifetiyle Muğiseddîn Tuğrul Şah'ın Türkiye Selçuklularından müstakil bir hanedan kurduğunu söylemek için yetersizdir. Görüşümüzün sebeplerini tek tek açıklamak konunun anlaşılması için daha iyi olacaktır.

Muğiseddîn Tuğrul Şah'ın öncelikle adına hutbe okutup, para bastırması her ne kadar bağımsızlık alameti olarak görülse de II. Kılıçarslan, oğullarına böyle bir yetki vermişti. Bu minvalde Tuğrul Şah'ın kardeşleri II. Rükneddîn Süleyman Şah ve I. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in ölümünden sonra babasının verdiği haklara geri dönmüş olması muhtemeldir. Dolayısıyla buradan hareketle yapılacak bağımsızlık yorumu yetersiz kalacaktır. Kitabelerdeki unvanlara gelindiğinde ise Muğiseddîn Tuğrul Şah'ın artık üzerinde bir otorite tanımadığını ve kendisini sultan olarak gördüğünü kabul etmek durumundayız. Aynı durum sikkeler için de geçerlidir. Ancak burada tarihler önem kazanmaktadır. Çünkü kitabelerdeki sultan unvanı 610/1213 yılına, gümüş sikke ise 613/1216 yılına denk gelmektedir. Her iki sene de I. İzzeddîn Keykavus hâkimiyet zamanına tesadüf etmekle birlikte saltanatın yeğenlerine geçtiği döneme rastlamaktadır. Tüm bu verileri etraflıca ele aldığımızda Muğiseddîn Tuğrul Şah'ın kardeşlerinin döneminde bağımsızlıkla yorumlanabilecek bir fiiliyata girmediğini ancak yeğenlerinin saltanatında bu şekilde yorumlanabilecek işlere imza attığını söyleyebiliriz. Dolayısıyla 1211 yılından itibaren hiyerarşik olarak Türkiye Selçuklu sultanlarının, Tuğrul Şah ile alt-üst ilişkisinin kalmadığı ortaya çıkmaktadır. Ancak böyle bir ilişkinin olmaması da Erzurum'u Türkiye Selçuklularından ayıran yeterli bir sebep değildir. Başka bir deyişle Muğiseddîn Tuğrul Şah ne kadar bağımsız hareket ederse etsin, yönettiği Erzurum'un Selçuklulardan müstakil olması için ciddi bir kanıt yoktur. I. İzzeddîn Keykavus ve I. Alâeddîn Keykubad, amcalarını Erzurum'da serbest bırakarak faaliyetlerine karışmamaları ihtimal dâhilindedir. Adı geçen iki hükümdarın böyle davranmasında Erzurum'un merkezden uzak olması ve devlet ile arasında kara bağlantısının olmaması, Ermeniler, Eyyübîler, Bizans gibi meselelerin sultanların katında daha elzem olması, Tuğrul Şah'ın olası bir Eyyübî ittifakı gibi sebepler kendisine dokunulmamasına sebep olabilir de sebepsiz olarak da kendisine geniş hakların tanınma ihtimali vardır.

Erzurum Selçukluları diye Türkiye Selçuklularından ayrı müstakil siyasî bir yapının olmadığına en büyük

⁸ Bayburt Kalesi kitabeleri için bk. (Beygu, 1936: 239-244; Uluçam, 1994: 415-420). Bazı kitabelerinin karşılaştırmalı çevirisi için bk. (Ekşi- Çiğdem, 2016: 137-172).

⁹ Yâkût el-Hamavî, isim vermeden Muğiseddîn Tuğrul Şah'ı bağımsız bir sultan olarak nitelerken (Yâkût el-Hamavî, 1977: 150) Safedî ise "Sultan Muğiseddîn er-Rûmî Sâhibu Erzenü'r-Rûm" olarak nitelemiştir. Bk. (Safedî, 2000: 261).

¹⁰ Bu dönemden bakır ve gümüş sikkeler günümüze ulaşmıştır. Gümüş olan sikke 613/1216 yılına ait olmakla beraber bakır sikkelerde herhangi bir tarih yoktur. Sikkeler için bk. (Lane Poole, 1967: 111-112; İsmail Gâlib, 1309: 12-15).

kanıt ise devletçe böyle bir tanınmanın olmamasıdır. Ayrıca yukarıda bağımsızlık kanıtı olarak değerlendirilen her kanıt haddizatında bir isyan kanıtı da olabilmektedir. Ancak Konya yönetiminin Tuğrul Şah hayatı boyunca yaptıklarını, bir isyan olarak görmemiş olsa gerektir. Çünkü bu konuda bir yaptırım kaynaklarına yansımamıştır. Buradan hareketle Türkiye Selçuklularının, Muğiseddin Tuğrul Şah'ı bağımsız hareket etmesine karşın devletin bir parçası olarak gördüklerini söylemek yanlış olmayacaktır. Bağımsız hareketlerine de belki isteyerek belki de yukarıda verilen sebeplerden dolayı mecburen göz yumuyorlardı. Öte yandan Erzurum meliki bağımsız hareket etse de devletin aleyhine bir işe girişmemiştir. Yani merkezî yönetimin Tuğrul Şah ile yüzleşmesini gerektirecek bir durum meydana gelmemiştir.

Muğiseddin Tuğrul Şah hayatında her ne kadar merkezî yönetim ile karşı karşıya gelmeseydi de onun bu başına buyruk tutumu her hükümdarın kabul edeceği bir durum değildi. Muhtemelen I. İzzeddin Keykavus da, I. Alâeddin Keykubad da bu durumdan rahatsızlardı. Ancak amcalarının sağlığında onunla yüzleşmek için fırsat olmadı. Durumun böyle de devam etmeyeceği aşikârdı. Tuğrul Şah'tan sonra Erzurum'da başa geçen Rükneddin Cihân Şah da bunun bilincinde olup ilk olarak Melik el-Eşref'e ve daha sonra Celâleddin Harezşah'a bağlandığı gibi amcasının oğlu sultana da açık cephe aldı. Böylelikle ertelenen yüzleşme Yassıçemen Savaşı ile meydana gelmiş ve sonuç olarak merkezî Konya yönetimi galip gelmişti. Eğer burada kazanan taraf Celâleddin ile birlikte Erzurum yöneticileri olsaydı o zaman bağımsız bir Erzurum Selçuklu melikliğinden bahsetmek mümkün olabilirdi. Böyle bir şey de vaki olmadığı için önceki safha (Rükneddin Cihan Şah dönemi) bağımsız bir meliklik değil isyan girişimi olarak nitelendirilmesi daha doğru olacaktır. Sonuç olarak Muğiseddin Tuğrul Şah ile babadan oğula geçen bir veraset sistemi Erzurum'da gerçekleşmişse de bu sisteme bağımsız sıfatı eklemek için yeterli sebep yoktur.

5. Muğiseddin Tuğrul Şah'ın Kişiliği ve Ölümü

Muğiseddin Tuğrul Şah, Erzurum'da 23 seneye yakın bir zaman diliminde meliklik yaptıktan sonra 622/1225 tarihinde vefat etti (İbnü'l-Esîr, 2012: 391; Turan, 1993b: 25; Sümer, 2001: 43). Kaynaklardan anladığımız kadarıyla en az üç erkek ve bir kız çocuğa sahipti. Erkeklerden ismini kesin olarak bildiğimiz Rükneddin Cihân Şah, babasından sonra onun makamına geçti. Bir diğer oğlu ise bahsi geçtiği üzere Gürcü kraliçesi Rosudan ile evlenip Hristiyan olmuştu. Adı bilinmeyen bu şehzadenin, babasından hemen sonra öldüğü rivayet edilmiştir (İbnü'l-Esîr, 2012: 391). Tuğrul Şah'ın üçüncü oğlunun varlığını ise Yassıçemen Savaşı'ndan sonra Sultan Alâeddin'in Erzurum seferinden öğrenmekteyiz. Burada Rükneddin Cihân Şah, sultanın yanında esir iken şehirde bir kardeşi savunma tedbirleri almıştı (Turan, 1993b: 26). Amasyalı Abdî Zâde Hüseyin Hüsâmeddin, *Gülşen-i Tevârih* adlı geç bir kaynağa dayanarak Tuğrul Şah'ın Amasya'yı yönettiğini iddia ettiği oğlunun ismini Gıyâseddin Mesûd olarak zikretmektedir (Amasyalı Abdî Zâde Hüseyin, Hüsâmeddin, 1329-1332: 350). Müellifin aktarımı doğruysa bu ismin Muğiseddin'in bahsi geçtiği üzere Erzurum'u savunan üçüncü oğlu olma durumu olmakla birlikte dördüncü bir oğul da olması ihtimal dâhilindedir. Muğiseddin Tuğrul Şah'ın kızı Melike Adile'ye ait 1231 tarihli Uluborlu Ulu Cami kapısında bir kitabe mevcuttur (Bakır, 2013: 62). Bu melikenin Alâeddin Keykubad'ın eşlerinden biri olduğu tahmin edilmektedir (Turan, 1993a: 373-78. dipnot). Eşlerinden ise Mengüceklî Fahreddin Behram Şah'ın kızı, Bayburt Kalesi'ndeki bir burç üzerindeki kitabeden bilinmektedir (Beygu, 1936: 245). Yine bir eşinin de Ahlatşah Begtimur'un kızı olduğu kayıtlara geçmiştir (Sümer, 1998: 80).

Meşhur İslâm coğrafyacısı Yâkût el-Hamavî (ö. 1229), her ne kadar isim vermese de çağdaşı olan Muğiseddin Tuğrul Şah hakkında şunları aktarmaktadır: “*Erzenü'r-Rûm'da burada ikamet eden bir sultan vardır. Hayır ve ihsan sahibi biri olup geniş bir sahada hüküm sürer. Buranın sahibi halkını adaletli bir şekilde yönetir. Ancak fisk ve içki içmek gibi günahları yüklenmek bu bölgede yaygındır.*” (Yâkût el-Hamavî, 1977: 150). İbnü'l-Füvâtî (ö. 1323) ise onun büyük bir güce sahip, cesaretli bir emir olduğunu kaydetmiştir (İbnü'l-Füvâtî, 1416: 423). Bununla birlikte bir çok müellif de oğlunu Hristiyan yapmak suretiyle Gürcü kraliçesi ile evlendirmesi ve Ahlatşah Balaban'a yaptıkları sebebiyle ona karşı eleştirel yorumlar getirmektedirler.

6. Sonuç

II. Kılıçarslan'ın oğullarından biri olan Mugîseddîn Tuğrul Şah, bazı kardeşleri gibi saltanat davasına girişmeyerek tahta sahip olan kardeşlerine itaat etme politikası güttü. Her ne kadar bu politika, silik ve etkisiz gibi görünse de tahta geçmeyen kardeşlerine nazaran daha iyi bir kariyer geride bıraktı. Onun itaatkâr politikası hayatını idame ettirebilmesine veya bir sürgüne gönderilmemesine olanak tanıdı. Başlı başına bu durum bile onun politikasının ne denli işe yaradığını ortaya koymaktadır. Politikası sayesinde var olmayı başaran Tuğrul Şah, zaman içerisinde bilhassa 1211 yılından sonra Erzurum'da oldukça güçlenmiştir.

Tuğrul Şah'ın 1211 yılına kadar süren itaatkâr politikasının yanında onun ihtiyatçı politikalar geliştirdiğini görmekteyiz. Daha Elbistan'da melik olarak bulunduğu esnada kardeşlerinden gelebilecek olası bir tehdite karşı coğrafi olarak kendisine yakın olan Ermenilere tabi oldu. Yine aynı şekilde Erzurum'da iken Gürcülere haraç ödediği kaynaklara yansımıştır (Gürcüstan Tarihi, 2003: 426vd.). Ancak Erzurum'da da kardeşinin Micingert mağlubiyeti akabinde melikliğe başlaması, onun Gürcülere haraç vermesini açıklar bir durumdur. Mugîseddîn Tuğrul Şah diğer taraftan yapmış olduğu siyasi evlilikler ile de konumunu korumaya ve komşuları ile iyi geçinmeye çalıştı. Bu durumun aksine topraklarına göz koyarak Ahlatşahı öldürmesi ise siyasi meziyetlerinin sınırlı olduğunu göstermektedir.

Mugîseddîn Tuğrul Şah'ın 1211 yılından sonra kendi adına para bastırıp hutbe okutması, Erzurum Selçukluları tabirinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Hatta yine bu sebeplerden ötürü Erzurum'un, merkezî Selçuklu yönetiminden bağımsız olduğu fikri ortaya çıkmıştır. Tuğrul Şah'ın bahsi geçen tarihten sonra şüphe olmayacak şekilde üzerinde otorite tanımadığı aşikardır. Kendisi hayattayken Selçuklu merkezinden karşı bir yaptırımın gelmemesi, bir şekilde kendisine bir müsamaha olduğunu göstermektedir. Başka bir deyişle onun müstakil hareketlerinin bir yaptırıma sebep olmaması, Selçuklu sultanları tarafından cebren (olası bir Erzurum-Eyyübî ittifakı) yahut tamamen iyi niyetle kabul edildiğini göstermektedir. Böylelikle Mugîseddîn Tuğrul Şah'ı bağımsız bir Erzurum sultanı olarak nitelendirmektense geniş yetkileri olan bir Erzurum meliki olarak değerlendirmek daha isabetli olacaktır.

Kaynaklar

- Abû'l-Farac (Bar Hebraeus). (1999). *Abû'l-Farac Tarihi*. II. (Çev. Ömer Rıza Doğrul). Ankara: TTK Yayınları
- Aksarayî. (2000). *Müsâmeretü'l-Ahbâr*. (Çev. Mürsel Öztürk). Ankara: TTK Yayınları.
- Amasyalı Abdî Zâde Hüseyin Hüsameddîn. (1329-332). *Amasya Tarihi*, II. İstanbul: Necm İstikbal Matnbası.
- Aynî. (2007). *İkdü'l-Cümân fi Târîhi Ehli'z-Zamân*. III. (Thk. Muhammed Rızk Mahmûd). Kahire: Dârü'l-Kütüb ve'l-Vesâik el-Kavmiyye.
- Bakır. A. (2013). Ortaçağda Bir Türkiye Selçuklu Kenti Uluborlu. *SDÜ. Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2013 (30), 55-66.
- Beygu, A.Ş. (1936). *Erzurum Tarihi, Anıtları, Kitabeleri*. İstanbul: Bozkurt Basımevi.
- Ebû'l-Fidâ. (Tarihsiz). *el-Muhtasar fi Ahbâri'l-Beşer*. III. (Thk. Muhammed Zeynühum Muhammed Azeb). Kahire: Dârü'l-Meârif.
- Eğilmez. S. (2012). *Erzurum: Kuruluşundan Osmanlı Fethine Kadar*. İstanbul: Erzurum Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Ekşi, F.M. ve Çiğdem, S. (2016). L. T. Guzalayan'ın 'Bayburt Kalesinin Neşredilmemiş Kitabeleri' Adlı Makalesi. *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, (36), 137-172.
- Gök. H.İ. (2013). *Musul Atabeyliği Zengiler (Musul Kolu 1146-1233)*. Ankara: TTK Yayınları.
- Gürcistan Tarihi (Eski çağlardan 1212 yılına kadar)*. (Çev. Hrand D. Andreasyan-Haz. Erdoğan Merçil). Ankara: TTK Yayınları.
- Hamdullah Müstevfî-yi Kazvinî, (2018). *Târih-i Güzide*. (Çev. Mürsel Öztürk). Ankara: TTK Yayınları.
- İbn Bibi. (2014). *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye (Selçuknâme)*. (Çev. Mürsel Öztürk). Ankara: TTK Yayınları.
- İbn Vâsıl. (1960). *Müferricü'l-Kürûb fi Ahbâri Benî Eyyüb*. III. (Thk. Cemâleddîn Şeyyâl). Kahire.
- İbnü'l-Esîr. (2012). *el-Kâmil fi't-Târih*. X. (Thk. Ömer Abdusselâm Tedmürî). Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî.
- İbnü'l-Füvâfî. (1416). *Mecma'u'l-Âdâb fi Mu'cemi'l-Elkâb*. V. (Thk. Muhammed Kâzım). Tahran: Müessesetü't-Tibâ'at ve'n-Neşr Vezâretü's-Sekâfeti ve'l-İrşâdi'l-İslâmî & Mecma'u'l-İhyâi's-Sekâfeti'l-İslâmiye.
- İsmail Gâlib. (1309). *Takvîm-i Meskûkât-i Selçukiyye*. İstanbul: Mihran Matbası
- Kaya. S. (2006). *I. Gıyâseddin Keyhüsrev II. Süleymanşah Dönemi Selçuklu Tarihi (1192-1211)*. Ankara: TTK Yayınları.

- Koca. S. (1997). *Sultan I. İzzeddin Keykâvus (1211-1220)*. Ankara: TTK Yayınları.
- Konukçu. E. (1992). *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*. Ankara: Erzurum Ticaret ve Sanayi Odası Yardım Araştırma ve Geliştirme Vakfı.
- Nesevî. (1953). *Sîretü's-Sultân Celâleddîn Mengübirî*. (Thk. Hâfız Ahmed Hamdî). Kahire: Dârü'l-Fikri'l-Arabî.
- Nüveyrî. (tarihsiz). *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb*. XXVII. (Thk. Necîb Mustafâ Fevvâz & Hikmet Keşeli Fevvâz). Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Poole. S.L. (1967). *Catalogue of Oriental Coins in the British Museum*. III. Bologna
- Safedî. (2000). *el-Vâfi bi'l-Vefâyât*. XVI. (Thk. Ahmed Arnavûd-Türkî Mustafâ). Beyrut: Dârü'l-İhyâi't-Türâsi'l-Arabî.
- Sümer. F. (1998). *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Devletleri*. Ankara: TTK Yayınları.
- Sümer. F. (2001). Tuğrul-Şah. İA, C.12-2. (ss. 41-44). MEB Yayınları.
- Süryanî Mihail. (1944). *Süryanî Patrik Mihailin Vakainamesi*. (Çev. Hrant D. Andreasyan) TTK Kütüphanesi.
- Turan. O. (1993a). *Selçuklular Zamanında Türkiye*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Turan. O. (1993b). *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Uluçam. A. (1989) Bayburt Kalesi'nin Tarihi ve Mimari Özellikleri. Rıfat Yıldız. (haz.) *Türk Tarihinde ve Kültüründe Bayburt Sempozyumu (23-25 Mayıs 1988)* içinde. Erzurum.
- Uyumaz. E. (2003). *Sultan I. Alâeddîn Keykubad Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasî Tarihi (1220-1237)*. Ankara: TTK Yayınları.
- Yâkût el-Hamevî. (1977). *Mu'cem el-Büldân*. I. Beyrut: Dâru Sâdır.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.
